

Kuidas õigustada esteetilist hoiakut?

MAREK VOLT

Artikkel tegeleb esteetilise hoiaku õigustamise küsimusega. Esmalt eristatakse hoiakute-vahelist ja hoiaku-sisest õigustamist, ja teiseks, analüüsitakse esteetilise hoiaku episteemilist, sotsiaal-biloloogilist, moraalset, kunstilist, esteetilist ja hedoonilist õigustamist hoiaku-siseses kontekstis.

Igapäevases elus loevad tavalised inimesed ümbritsevatelt objektidelt ainult silte ega muretse eriti rohkem. Peaaegu kõigile asjadele, mis on mingis mõttes kasulikud, on rohkem või vähem asetatud see nähtamatuse tanu.

– Roger Fry¹

1. Sissejuhatus

Mõnikord on väidetud, et kuna inimajaloolises perspektiivis vaadatuna on inimene üsna kaua ilma esteetilise suhtumiseta hakkama saanud, pole esteetiline suhtumine inimeksistentsi seisukohast üldsegi vajalik.² Ent kuhu iganes fikseerivad bioesteetikud ja antropoloogid *homo aestheticus*'e sünnidaatumi, on tänapäeval raske leida inimest, kes esteetilist suhtumist üldse ei ilmutaks. Niisiis, kui me kord juba oleme esteetilise liigi isendid, võib püstitada küsimuse, milline on esteetilise võime individuaalne või üldinimlik mõte? Mille pärast me mingisse objekti (nähtusesse vms) esteetiliselt suhtume? Tõsi, kui eeldada, et inimese esteetiline vahekord maailmaga piirdub üksnes vahetu retseptiivsusega – maailma (sh ka sisemaailm) vahetus esteetilises mõjus –,³ satub selline küsimuseasetus väga suure kahtluse alla, sest nii kuulub esteetiline suhtumine kategooriasse *mis meiega juhtub*, mitte *mida me teeme*, ja nagu me armumise näitel väga hästi teame, on tahtele otseselt allumatu nähtuse õigustamine suhteliselt totter tegevus.

¹ R. Fry, *Vision and Design*. New York: Meridian Books, 1956 [1920], lk 25.

² Vt L. Soonpää, *Ars longa...* Artikleid ja esseid. Tallinn: Kunst, 1974, lk 156.

³ Seda isegi siis, kui sellised esteetilised reaktsioonid on n-õ sotsiaalselt konstrueeritud. Vt M. M. Eaton, *The Social Construction of Aesthetic Response*. – *British Journal of Aesthetics* 1995, vol. 35 (2), lk 95–107.

Et suur osa inimese esteetilisest suhtest maailma on siiski tahte võimuses, on esiti ilmne ju sellest, et inimene võib omal vabal tahtel minna esteetiliselt rikkasse keskkonda. Kui see aga ei peaks mingil põhjusel võimalik olema, võib ju ka lihtsalt lähtuda hoiakuteoreetikute (nt Jerome Stolnitz) ettepanekust ja võtta sisse n-õ esteetiline hoiak mis tahes objekti suhtes, sest õigupoolest pole esteetiline hoiak ju tunne ega emotsioon (kuigi ta võib mõlemat esile kutsuda), vaid pigem tähelepanuviis.⁴ Ent sõltumata sellest, kas sellist hoiakut määratleda meelelisele kontsentreerumisena, tahtest või mõistest vabanemisena või lihtsalt utilitaar-praktiliste motiivide väljasulustamisena⁵, saame neil puhkudel rääkida sellise hoiaku õigustamisest/põhjendamisest – ja seda täpselt samasuguses tähenduses, nagu me mõistuspäraste olenditena sageli õigustame ja põhjendame oma mitteesteetilisi tegevusi.

Paistab, et selliselt kujutatud esteetilise hoiaku õigustamist võib läbi viia kahes kontekstis. Esimeses, nn *hoiakute-vahelise* õigustamise puhul, õigustame me esteetilist hoiakut võrdluses teiste, mitteesteetiliste hoiakutega (olgu selleks siis utilitaarne, moraalne, religioosne vms hoiak, sõltuvalt aluseks olevast hoiakukaardist⁶). Et aga selline käsitlus nõuab artikli mahupiirist väljuvat mitteesteetiliste hoiakute selgitavat ja võrdlevat analüüsi, tegelen siin eeskätt nn *hoiaku-sisese* õigustamisega, keskendudes eksklusiivselt küsimusele, milliseid, mis tüüpi kaalutlusi, võiks esteetilise hoiaku kohaldamise juures ülepea kõne alla tulla. Selline analüüs johtub üllatavast tähelepanekust, et kuigi viimase poole sajandi jooksul on esteetilise hoiaku mõiste pärilnud nii loogilis-kontseptuaalset kui ka ideoloogilist kriitikat⁷, pole need kriitikud ega ka hoiakuteoreetikud ise esteetilise hoiaku normatiivset küsimust eksplitsiitselt püstitanud, rääkimata süstemaatilise käsitlemisest.

2. Episteemika

Kuigi esteetilist hoiakut on sageli iseloomustatud just mittetunnetuslikuna (mitte-kognitiivse, mitteepisteemilise), olen esteetilise hoiaku esimeseks õigustamise viisiks valinud just episteemilise ehk siis lähenemise, nagu selle sõna kreekapärane etümoloogia vihjab, millel on midagi tegemist teadmise-ga. Millest muust kui episteemilisest õigustusest pajatavad meile kõik need lugematud filosoofid ja kunstnikud, kes on väitnud, et igapäevases, ülekaalukalt praktilises toimlemises jääb maailm meil teatavas mõttes nägemata. Lisaks antud artikli motole võib siinkohal osutada ka Henri Bergsoni mõttekäigule: „Asjade ja olendite *individuaalsus* jääb meile märkamatuks alati, kui meil pole aineliselt kasulik seda tähele panna. Ja isegi seal, kus me seda märkame (nagu siis, kui me eristame üht inimest teisest), ei taba meie silm mitte individuaalsust

4 M. W. Rowe, Kunsti definitsioon. – Akadeemia 1998, nr 8, lk 1673.

5 Ülevaadet erinevatest esteetilise hoiaku teooriatest vt D. E. W. Fenner, *The Aesthetic Attitude*. Atlantic Highlands: Humanities Press, 1996.

6 Vt M. Volt, Esteetilise suhtumise mõiste Nõukogude Eesti esteetikas. – Methis. *Studia Humaniora Estonica* 2011, nr 7/8 (ilmumas).

7 G. Dickie, *The Myth of the Aesthetic Attitude*. – *Introductory Readings in Aesthetics*. Ed. J. Hospers. New York: Free Press, 1969, lk 28–44; A. Berleant, *Art and Engagement*. Philadelphia: Temple University Press, 1991, lk 9–50;

K. Battersby, *Situating the Aesthetic: A Feminist Defence*. – *Thinking Art: Beyond Traditional Aesthetics*. Eds. A. E. Benjamin, P. Osborne. (ICA Documents 10.) London: Institute of Contemporary Arts, 1991, lk 31–43.

ennast, see tähendab, teatavat täiesti originaalset vormide ja värvide harmooniat, vaid ainult paari tunnust, mis hõlbustavad praktilist äratundmist. Ühesõnaga, me ei näe asju endid, vaid piirdume enamasti nende külge kleebitud siltide lugemisega.⁸

Niisiis, episteemilise õigustuse kohaselt võimaldab esteetiline hoiak meil tungida ümbritsevate objektide individuaalsusesse ja unikaalsusesse: näha, kuidas need objektid „päriselt” või/ja „tegelikult” on.⁹ Vaevalt vajab meenutamist, et selline esteetiline hoiaku õigustamine on sageli automaatselt käsikäes käinud ka kunsti episteemilise väärtuse õigustamisega.¹⁰ Eks ole ju tihti väidetud, et kunstiteosed lasevad meil kunstniku esteetilisest visioonist osa saada. „Kunst ei anna nähtavat edasi, vaid teeb nähtavaks,” nagu on ütelnud Paul Klee.¹¹

Esteetilise hoiaku episteemiline õigustamine võib võtta märksa metafüüsilisema kuju, kui meenutame siin vaadet, mis esteetilise hoiaku ja kunsti episteemilise õigustamise juures nagunii on suurt rolli mänginud. Arthur Schopenhauer määratleb esteetilist taju objekti erapooletu (Schopenhaueri mõistes tahtevaba, puhtobjektiivse) taju(mise)na, ja väidab, et lisaks meeli värskendavale rollile võimaldab esteetiline taju meil saavutada teadmist asjade olemusest¹²: esteetilisest tajus ilmneb meile mingi asja (objekti, nähtuse) idee, ja platonliku traditsiooni kohaselt on sel ülim tunnetuslik väärtus.

Metafüüsiliselt mõistetud episteemilise õigustamise peamiseks vooruseks on, et sellele saab rajada mitmesuguseid teisi esteetilise hoiaku õigustamise liine, vastavalt sellele, mis tüüpi objektide suhtes me esteetilise hoiaku võtame. Niisiis, tasub meil ainult täpsustada, et teadmise all võib silmas pidada moraalset või näiteks religioosset teadmist, oleme saanud vastavalt esteetilise hoiaku moraalse ja religioosse õigustuse.

Väitel, et esteetilisest hoiakul võib niimoodi otsesel viisil olla tegemist teadmise ja ehk siis nähtusega, mille ümber kogu õhtumaine filosoofia on algusest peale keerelnud –, on vastuvaidlematu võime tõsta alaväärsemate filosoofia osade (nagu esteetika) filosoofilist enesehinnangut. Muidugi vajab episteemiline õigustamine üksjagu rafineerimist küsimuses, mis tüüpi teadmist siis õigupoolest esteetilise hoiaku sissevõtmisest loodetakse: kas kogemus-, oskus- või nn propositsioonilist (ehk *et-*) teadmist.¹³ Pealegi, arusaam, et esteetiline hoiak on mingi asja idee tunnetamise eeltingimus, tundub Schopenhaueri teoste lehekülgedel võluvalt meeliülendav, ent tänapäeva epistemoloogia ja argielu kontekstis ehk liiga ekstravagantne. Esiteks seepärast, et peale pelga deklaratsiooni, et esteetilisest hoiakust tunnetame me asja ideed platonlikus mõttes, ei aita schopenhauerlik lähenemine meil oma kogemuses seda ideetunnetamist mingil viisil ära tunda. Ilmselt pärineb suur osa probleemist sellest, et antud lähenemine eeldab platonliku metafüüsika ühes ideede eksisteerimise jms hämara, omaksvõttu. Vaevalt

8 H. Bergson, Naer. Essee koomika tähendusest. Tlk M. Ott. Ilmamaa: Tartu, 2009, lk 97–98.

9 Vt ka J. Dewey, *Art as Experience*. New York: Capricorn Books, 1958 [1934], lk 53–54; I. Jenkins, *Art and the Human Enterprise*. Cambridge: Harvard University Press, 1958, lk 39.

10 Kunsti episteemiline õigustamine ei pea tingimata lähtuma (kunstniku) esteetilisest hoiakust. Vt M. Volt, *Kunstnikukeskne kognitiivne esteetika*. – Akadeemia 1999, nr 9, lk 1903–1916.

11 P. Klee, *Schöpferische Konfession*. Berlin, 1920. Tsit: J. Ritter, *Esteetilise funktsioonist modernses ühiskonnas*. – Akadeemia 1996, nr 5, lk 984.

12 A. Schopenhauer, *The World as Will and Idea*. Ed. D. Berman. London: Everyman, 1997, lk 97–135;

A. Schopenhauer, *Kunstidest*. Tartu: Mõte, 2002, lk 9–46.

13 S. Sturgeon, *Teadmine*. – Akadeemia 1998, nr 4, lk 758–781.

hakkaks ükski tunnetusteoreetik soovitada (schopenhauerlikult) mõistetud esteetilist hoiakut teadmise saamise vahendina.

3. Sotsiaal-bioloogika

Niisiis õigustasid esteetilise hoiaku episteemilised lähenemised esteetilist hoiakut teadmise saavutamise vahendina, tuginedes teadmise mõiste enda kõrgele filosoofilisele jms staatusele – teadmine on jõud, öeldakse sageli. Ent nagu igapäevane kogemus meile näitab, on teadmine sageli hoopis valu ja kannatuste allikas (teatud teadmiseiga on raske elada), mistõttu võiks esteetilist hoiakut, vastupidiselt eelmisele õigustusele, õigustada just teadmise välistamise kaudu.

Midagi sellist leiab ühe eelmise sajandi autori paatoslikes sõnades, et esteetilist hoiakut võib käsitada universaalse ravimina kõigi igapäevahädade vastu, millest meil oma praktilise meele ja tõsise ellusuhtumise tõttu pole lootust pääseda: „Aga üsna pea me õpime karmis elukoolis, et kui iganes suur soov ega tahte ponnistus ei ole piisav, et tuua tagasi lahkunud sõpra, taastada kadunud voorusi, heastada halba ja tekitatud valu. Ainult tõelise esteetilise vaatepunkti kultiveerimises võime saavutada kasuliku vahendi nende olukordadega toimetulekuks.”¹⁴ Muidugi pole see toimetulek pelgalt argine „ots-otsaga väljatulek”, vaid midagi eksistentsiaalsemat: kohastumismehhanism nii üksikindiviidi kui ka liigi tasandil, mistõttu võibki siinkohal rääkida esteetilise hoiaku sotsiaal-bioloogilisest õigustusest.¹⁵

Kas pole aga nii, et selline sotsiaal-bioloogiline õigustamine on kohastumuslikult usaldusväärne üksnes juhul, kui esteetilist hoiakut mõista üksikindiviidide spontaanse, tahtest suhteliselt rikkumata vastureaktsioonina (ähvardavale) keskkonnale, mitte kui objektidesse tahtliku suhtumise viisi? Esteetilise hoiaku teoreetikud uhkeldavad tavaliselt sellega, et esteetiline hoiak on korraga nii universaalne (selle saab võtta mis iganes objekti suhtes) kui ka egalitaarne (kõik objektid on vähemasti loogiliselt, kuiigi mitte tingimata faktiliselt, esteetiliselt võrdsed): „esteetilise hoiaku definitsioon lubab meil ütelda, et mis tahes objekti saab kogeda esteetiliselt, s.t ükski objekt pole seesmiselt eba-esteetiline”.¹⁶ Niisiis võiks vabalt väita, et sotsiaal-bioloogiline õigustus luhtub esteetilise hoiaku õigustamisel pelgalt seepärast, et iseeneses võetuna on esteetiline hoiak „pime” – see ei ütle midagi selle kohta, mis tingimustel ja kus tuleb esteetilist hoiakut rakendada. Selline määramatus aga loob küllaldaselt võimalusi esteetilise hoiaku väär- või koguni kuritarvitamiseks, s.t esteetilise hoiaku kasutamiseks viisidel, mis sotsiaal-bioloogilise tulususe kaugelt üles kaaluvad.

See, kas Thales, kes taevatahti vaadeldes kaevu kukkus, oli esteetilise hoiaku ohver, pole meile teada, küll oli aga esteetilise hoiaku võimalik kahjulikkus ilmne selle po-

14 R. M. Ogden, *The Esthetic Attitude*. – *The Journal of Philosophy* 1905, vol. 2 (15), lk 413.

15 Vt D. Conrad, *A Functional Model of the Aesthetic Response*. – *Contemporary Aesthetics* 2010, vol. 8, <http://www.contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=581> (vaadatud 3. III 2011).

16 J. Stolnitz, *Aesthetics and Philosophy of Art Criticism: A Critical Introduction*. Boston: Houghton Mifflin, 1960, lk 39. Vt ka C. J. Ducasse, *The Philosophy of Art*. New York: Dover, 1966; V. Tomas, *Aesthetic Vision*. – *The Philosophical Review* 1959, vol. 68 (1), lk 52–67.

laarlenduri¹⁷ puhul, kes virmalisi esteetiliselt võttes pidi suunataju kaotama. Teiseks, inimese esteetilise reaktsiooni sotsiaalne konstrueeritus ei ilmne ju ainult selles, et vormid, mis ühes sootsiumis tekitavad lõbu, võivad teises ühiskonnas olla nõrdimise allikaks, vaid ka selles, et igas ühiskonnas ja kultuuris valitsevad normid legitiimsete esteetilise hoiaku objektide suhtes. Ilmselt on midagi moraalselt häirivat isikus, kes võtab esteetilise hoiaku piinamise, kannatuste või väärarengutega laste suhtes.¹⁸ Ja mis jääb esteetilise hoiaku sotsiaal-bioloogilisest õigustusest järele, kui inimesed hakkaksid esteetiliselt suhtuma mõrvadesse, vägistamisse ja muudesse sellistesse tegevustesse, mida sageli nimetatakse kuritegudeks inimkonna vastu? Niisiis on esteetiline hoiak, kui kasutada kulunud fraasi, kahe teraga mõök, kui selle rakendamisel ei eeldata sotsiaal-kultuurilisi norme.

4. Eetika

Eks ole nii moralistid kui ka esteetid süvendanud meis arusaama, et eetilise (moraalse) ja esteetilise vahel valitseb mingi paratamatu antagonism. Moralistikud süüdistused esteetilise hoiaku aadressil tuginevad tavaliselt ühele sügavalt juurdunud uskumusele esteetilise ja moraalse (eetilise) vahekorra, mille võib lühidalt kokku võtta lipukirjas „esteetiline hoiak on passiivne ja kontemplatiivne, seevastu kui moraalne hoiak on olemuslikult aktiivne, s.t tegevusele suunatud”.¹⁹ Niisiis tuleneb esteetilise hoiaku pahelisus ainuüksi asjaolust, et seal, kus on vajalik moraalne toimimine ja käitumine, sunnib esteetiline hoiak teid tardunult vaagima.

Selline lähenemine on aga kahel põhjusel ekslik. Esiteks ei võta see lähenemine piisavalt tõsiselt n-ö moralistliku esteedi võimalikkust. Sest isegi kui esteetiline hoiak on *ex definitio* passiivselt vaagiv, ei nõua mitte ükski esteetilise hoiaku teooria sellise vaagimise tingimusteta rakendamist mis iganes olukorras. Pole vastuoluline mõelda, et olukorras, kus tuleb elu päästmiseks sekkuda, võib ja tahab isegi ülimalt suure esteetilise *drive*'iga esteet (rääkimata mitteesteetidest) oma esteetilisi tunge ohjeldada. Teiseks, et moraalus ei seisne ju ainult toimimises ega tegutsemises, vaid ka paljudes teistes asjades (sh tegude moraalses hindamises), jääb mõnevõrra ebaselgeks, miks hinnatakse esteetilise hoiaku moraalset staatust (ebaolulist, kahjulikkust vms) ainult tegutsemise aspektist lähtudes.

Esteetilise hoiaku moraalne õigustamine saab uue hoo sisse aga niipea, kui avastame, et esteetilise hoiaku määratlused sisaldavad sageli moraalseid kaastähendusi. Nii näiteks sisaldab formulatsioon „[d]istantseeritud ja huvituseta (omakasupüüdmatu), kuid pühendunult vaagiv hoiak”²⁰ sedasorti karakteristikuid („omakasupüüdmatus”, „pühendumus”), mida paljud meist peaks võib-olla isegi moraalseteks voorusteks. Sellest tähelepanekust inspireerituna võib esteetilise hoiaku moraalset õigustamist

17 Vt L. Stolovitš, Esteetilise väärtuse olemus. Tallinn: Eesti Raamat, 1976, lk 93.

18 H. Hungerland, The Aesthetic Response Re-considered. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism 1957, vol. 16 (1), lk 32–43.

19 Vt S. Hampshire, Logic and Appreciation. – Aesthetics and Language. Ed. W. Elton. Oxford: Blackwell, 1967, lk 161–169.

20 S. Blackburn, Oxfordi filosoofialeksikon. Tallinn: Vagabund, 2002, lk 119.

kujutada esmalt *konsekventsiaalses*, seejärel *kontseptuaalses* võtmes. Esimest rada pidi on käinud esteetilise hoiaku õigustamine haridus-pedagoogilistes kontekstides, kus on sageli väidetud, et esteetilisel hoiakul on oluline roll indiviidi moraalsel kujundamisel, sest see aitab neid tõusta moraalse arengu kõrgemale astmele (Lawrence Kohlbergi²¹ mõttes). Seda, et esteetilise hoiaku (sagedane) sissevõtmine teeb meist moraalselt paremad inimesed, tõendavat ka sotsiaal-psühholoogilised uurimused, kus väidetakse, et esteetilise kalduvusega indiviidide ja nende indiviidide moraalse arengu vahel valitseb positiivne korrelatsioon.²² Oluline on siinkohal ka tähele panna, et konsekventsiaalne lähenemine ei pruugi nõuda, et esteetilise hoiaku objektiks peaksid tingimata olema mingid otseselt moraalsed nähtused (teod, olukorrad). Selle lähenemise järgi paraneb moraalne karakter inimesel ka siis, kui ta kunagi ei vaata esteetiliselt midagi muud peale pilvede, mere ja loojuva päikese.

Ent väites, et esteetilisel hoiakul ja teo moraalsel hindamisel on teatav ühisosa, saame esteetilise hoiaku moraalsele õigustamisele anda kontseptuaalse tõlgenduse. Teatavasti figureerivad esteetilise hoiaku määratlustes väga tihti sellised mõisted nagu „mitteisiklik”, „huvitu”, „neutraalne”, „isetu”, „erapooletu”, „objektiivne”. Meenutagem aga ka seda, et Adam Smithist saati on moraalifilosoofid, keda pole mitte põrmugi huvitanud esteetilise hoiaku mõiste, pidanud mõningatest neist tingimustest teo moraalse hindamise tarvilikuks tingimuseks.²³ Kontseptuaalse õigustamise idee seisneb siis üldjoontes selles, et küsimusele, mis moraaliprintsiipi mingis olukorras rakendada (kuidas hinnata), peaks eelnema olukorra *erapooletu/huvitu* vaatlus ja just viimati nimetatud tegevus annab esteetilisele hoiakule arvestatava moraalse staatuse.

Võib paista, et äsja käsitletud esteetilise hoiaku moraalne õigustamine kontseptuaalses võtmes kaotab ära esteetilise ja eetilise sfääri autonoomia. Esteetilise ja eetilise sõltumatus on muidugi spekulatiivne eeldus, ent isegi kui selline sõltumatus eksisteerib, on süüdistus kahel põhjusel ekslik. Esiteks kontseptuaalne õigustamine ei pruugi väita, et eetiline ja esteetiline hindamine on üks ja seesama, sest nagu eespool nägime, oli tegemist vaid kattumisega ühes karakteristikus – üksnes huvituse tingimuses. Pealegi, vastupidiselt John Hospersi arvamusel,²⁴ ei rõhu kontseptuaalne lähenemine mitte esteetilise ja eetilise hindamise ühisosale, vaid esteetilise *hoiaku* ja eetilise *hindamise* ühisosale.

Kuid hoolimata sellest on esteetilise hoiaku moraalsel õigustamisel ka omad nõrkused. Kui konsekventsialistlikku lähenemist saab õõnestada „moraalse isiku” või „moraalse arengu” kontseptsioone vaidlustades, siis kontseptuaalset lähenemist saab õõnestada teo moraalse hindamise tingimusi kritiseerides. Viimast liini on arendanud need, kes vastukaaluks ideaalse moraalse vaatleja teoreetikutele (nt Roderick Firth) ja suurele osale lääne ratsionalistlikule moraalitraditsioonile väidavad, et mingi teo

21 L. Kohlberg, The Claim to Moral Adequacy of a Highest Stage of Moral Judgment. – The Journal of Philosophy 1973, vol. 70 (18), lk 630–646.

22 A. J. Newman, Aesthetic Sensitizing and Moral Education. – Journal of Aesthetic Education 1980, vol. 14 (2), lk 93–101.

23 R. Firth, Ethical Absolutism and the Ideal Observer. – Philosophy and Phenomenological Research 1952, vol. 12, lk 317–345; D. Emmet, Universalisability and Moral Judgment. – The Philosophical Quarterly 1963, vol. 13 (52), lk 214–228.

24 J. Hospers, The Ideal Aesthetic Observer. – British Journal of Aesthetics 1962, vol. 2 (2), lk 99–111.

moraalne hinnang ei nõua teo huvitut, isetut, erapooletut jms vaagimist.²⁵ Et sellised kiretud omadused kuuluvad pigem laiduväärsete kui kiiduväärsete moraalikarakteristikute nimistusse, apelleerivad need lähenemised vastukaaluks hoopis empaatiale, kaastundele jms moraalse hindamise emotsionaalsetele ja subjektiivsetele aspektidele, mis ratsionalistlikes kontseptsioonides (nt Kantil) on õigustamatult tagaplaanile jäetud.

Samas tuleb muidugi tõdeda, et nn hoiakuteooriate isendirohkest perest võib leida ka selliseid teooriaid, mis määratlevad esteetilist lähenemist just nimelt empaatia mõiste kaudu.²⁶ Kas sellised *einfihlung*'i teooriad on iseenesest paikapidavad, pole siinkohal oluline, oluline on vaid näha, et seda tüüpi teooriate raames on esteetilise hoiaku moraalne õigustamine jälle kord võimalikuks tehtud.

5. Arsika²⁷

Juba moraalse ja sotsiaal-bioloogilise õigustamise juures vihjasin, et kultuuris valitsevad (sageli vaikimisi) esteetilised normid esteetilise hoiaku „õigete” objektide suhtes: on objektid, millesse me peaksime eelkõige *esteetiliselt* suhtuma, ja need, millesse selline suhtumine on lubamatu. Mõnikord on koguni väidetud, et leidub terve kultuuri-praktika (s.o kunst), mille produktide (s.t kunstiteoste) suhtes esteetiline hoiak on lausa loogiliselt obligatoorne.²⁸ Küsimusele, milline on „õige” lähenemine kunstiteosele, on pakutud mitmesuguseid vastuseid – sageli on vastuseks kõlanud, et õige on selline lähenemine, mis suhtub kunstiteosesse kui kunstiteosesse, ja paljude teoreetikute puhul tähendab see justnimelt esteetilist hoiakut. Niisiis saab esteetilist hoiakut õigustada ka kunstimõisteliselt: kui kunst on miski, mis on loodud esteetilise kogemuse esile kutsumise kavatsusega,²⁹ ja kui esteetiline kogemus on kogemus, mis leiab aset esteetilise hoiaku sissevõtmisel, siis tundubki, et kunstiteos koguni nõuab esteetilise hoiaku sissevõtmist³⁰ (selle vaate järgi oleks igasugune mitteesteetiline – praktiline, poliitiline, moraalne – hoiak kunsti suhtes kunstiteose väärkäsitlemine).

Samas tundub esteetilise kunstidefinitsiooni ja esteetilise hoiaku selline paari panemine vähemasti selles mõttes vägivaldne, et mitte ükski neist, keda me tunneme esteetilise kunstidefinitsiooni pooldajana (nt Monroe C. Beardsley), pole ranges mõttes olnud nn hoiakuteoreetik, ja *vice versa*, hoiakuteoreetik (Jerome Stolnitz) pole ranges mõttes esteetilise kunstidefinitsiooni esindaja.

Ent isegi kui see kunsti olemusest lähtunud ja esteetilise hoiaku sissevõtmisega lõppenud teekond on loogilises mõttes legitiimne, osutub kunstimõistelise õigustuse

25 Ülevaade vt C. A. Stark, *Decision Procedures, Standards of Rightness and Impartiality*. – Noüs 1997, vol. 31 (4), lk 478–495.

26 H. S. Langfeld, *The Aesthetic Attitude*. New York: Harcourt, Brace and Howe, 1920, lk 109–138.

27 Nagu juba alapealkirja „sotsiaal-bioloogika” puhulgi ilmnes, pole ka siinse pealkirja tarvis võtta head kreekatüvelist sõna (kunstilise kaalutluse tähistamiseks), seepärast jäin ladinapärase pealkirja juurde.

28 Levinud on ka kantilik arusaam esteetilisest hoiakust kui ilu nägemise tingimusest.

29 M. C. Beardsley, *An Aesthetic Definition of Art*. – *Aesthetics and the Philosophy of Art – The Analytic Tradition*. Eds. P. Lamarque, S. H. Olsen. Oxford: Blackwell, 2004, lk 55–62.

30 Selline on Noël Carrolli arusaam, vt N. Carroll, *Philosophy of Art: A Contemporary Introduction*. London, New York: Routledge, 1999, lk 156–201.

rakenduspiirkond suhteliselt napiks. Kuigi kahtlemata leidub väga palju nn esteetilise ambitsiooniga kunsti (mille suhtes esteetilise hoiaku võtmine on võimalik ja õigustatud), oli juba eelmise sajandi keskpaigaks selge, et ainuüksi kunsti ajaloolisese varasalve kuuluvate teoste kogemise (nt Shakespeare'i „Kuningas Leari” või Bachi „Goldbergi variatsioonide”) surumine esteetilise hoiaku raamesse on võimatu või vähemasti kunstikogemist ahistav ettevõtmine.³¹ Nelson Goodmani kirjelduse kohaselt mõistetakse esteetilist hoiakut järjekindlalt „...vahetult antu passiivse kontemplatsioonina, esitatu vahetu kaemusena, igast kontseptualisatsioonist rikkumatuna, isoleerituna kõigist mineviku kajadest ja kõigest tuleviku lootustest, vabana kõigist ettevõtmistest ... Sellise vaate filosoofilised mõrad ja esteetilised absurdsused vajaksid vaevalt veelkordset ettelugemist, senikaua kui keegi läheb tõsiselt nii kaugele, kui hakkab väitma, et sobiv esteetiline hoiak luuletuse suhtes tähendab tegelikult trükitud lehe ainitist vahtimist ilma seda lugemata.”³²

Kuid veelgi enam kehtivad sellised täheldused kaasaegsema kunsti kohta, mis sageli on juba loomult mitte- või koguni eba- ja antiesteetiline. Meile võib feministlik või poliitiline kunst mitte meeldida (see ehk ongi sellise kunsti taotlus), ent sellisesse kunsti eksklusiivselt esteetiline suhtumine (vaatamine, hindamine) on selle kunsti loomusega sageli vastuolus.³³ Seesuguste probleemide likvideerimine näib nõudvat esteetilise hoiaku mõiste (ja selle kunstilise õigustamise) kõrvaleheitmist, või siis avardamist üle mõistlikkuse piiride.

Teiseks, nii nagu on esteetilist hoiakut võimalik sotsiaal-bioloogilises ja moraalses mõttes kuritarvitada, on seda võimalik kuritarvitada ka kunstilises mõttes. Me võime näiteks kujutleda salakavalat kunstipoliitilist sepitsust, mille esimeseks sammuks on püüda kehtestada kunstimaailmas arusaam, et kunst on olemuslikult esteetiline nähtus, ühes instruksiooniga, et kunsti õige kogemine nõuab esteetilise hoiaku sissevõtmist. Juhul kui selline (neokonservatiivne) „esteetilise ideoloogia” on kunstimaailmas või ühiskonnas tervikuna piisavalt sügavalt juurutatud, saab selle kaudu edukalt kärpida mitte-esteetilise kunstikultuuride tärkamis- ja mõjujõudu. Eriti veel siis, kui esteetilise ideoloogia juhtub olema võimustruktuuride ametlik kunstivaade, võimaldab esteetilisele hoiakule apelleerimine kohitseda mis tahes valitsevale poliitilisele struktuurile antagonistliku, reaktsioonilise kunsti poliitilis-moraalset sisu.

31 H. D. Aiken, *Aesthetic Models and the Enjoyment of Art*. – *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 1953, vol. 11, lk 262–264.

32 N. Goodman, *Art and Inquiry*. – *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association* 1967–1968, vol. 41, lk 5.

33 Vt P. Z. Brand, *Disinterestedness and Political Art*. – *Aesthetics: The Big Questions*. Ed. C. Korsmeyer. Oxford: Blackwell, 1998, lk 155–171.

6. Esteetika

Juhul kui me õigustame esteetilise hoiaku sissevõtmist osutusega mingile esteetilise perekonda kuuluvale isendile, olgu selleks siis esteetiline kogemus, nauding, elamus või väärtus, võiks sellist õigustamist nimetada *esteetiliseks* õigustamiseks. Et selle artikli raames pole võimalik käsitleda perekond Esteetiline kõiki liikmeid (sest lisaks mahulisele probleemile tõmbaksin end liiga sügavalt esteetikutele siiani kimbatust tekitavasse vaidlusesse selle perekonna mõistete omavahelistest loogilistest suhetest),³⁴ keskendun esteetilise hoiaku õigustamisele esteetilise kogemuse kaudu.

Immselt protestiks sellise õigustusviisi vastu need kirjandusteoreetikud ja anti-psühholoogistlikud kunstifilosoofid, kes eelmise sajandi algusest saati spetsiifilise *sui generis* esteetilise kogemuse olemasolu eitades on seda fantoomiks kutsunud.³⁵ Kõige radikaalsemalt väljendub selle lähenemine austraalia filosoofi John Passmore'i seisukohas, et uurides oma vaimuelu sisevaatlusel, ei leia me sealt selgepiirilisi kogemusi, mis kannaks endaga kaasas silte, nagu „esteetiline”, „moraalne”, „religioosne”.³⁶ Ja kuna introspektiivsel tasandil pole esteetilist kogemust võimalik tuvastada, paistab ka esteetilise hoiaku *esteetiline* õigustamine olevat luhtumisele määratud ettevõtmine.

Ent võib-olla ei leidnud need esteetilise kogemuse skeptikud esteetilist kogemust seetõttu, et nad otsisid vales kohast! Neile skeptikutele võiks muidugi meelde tuletada, et esteetilist kogemust ei tule tingimata määratleda psühholoogilise fenomenina. Kaardil on ka muid valikuid,³⁷ nende hulgas näiteks võimalus määratleda esteetilist kogemust esteetilise hoiaku kaudu. Tõepoolest, enamust neist, keda tunneme hoiakuteoreetikuna, esteetilist kogemust just niimoodi mõistavadki: isikul on esteetiline kogemus (isik viibib esteetilisest kogemusest) parasjagu siis, kui ta on sisse võtnud esteetilise hoiaku.³⁸ Oluline on siinkohal märgata, et sellised lähenemised esteetilise kogemusele on formaalsed, mistõttu ei ole küsimusel, milline on esteetilise kogemuse psühholoogiline vaimusisu (s.t on see nauditav, meeldiv jms), nende jaoks mitte mingisugust tähtsust – selle küsimusega tegelgu empiirilised psühholoogid.

Kuigi esteetilise kogemuse defineerimine esteetilise hoiaku kaudu aitab jagu saada tavapärasest kimbatusest spetsiaalse kogemusliigi – nn esteetilise kogemuse – introspektiivsel tuvastamisel, toob see esteetilise hoiaku õigustajale kaela uusi probleeme. Esiteks hakkab teda kummitama küsimus, kuivõrd on esteetilise hoiaku õigustamine esteetilise kogemuse abil üldse loogilises mõttes legitiimne samm. Kui esteetiline kogemus on definitsiooni tõttu miski, mis leiab aset esteetilise hoiaku sissevõtmisel, on siis võimalik rääkida esteetilise hoiaku *õigustamisest* esteetilise kogemuse kaudu? See oleks, justkui ma õigustaksin oma soovi joonistada kahte ruutu põhjendusega joonistada riskülik.

34 Vt L. Soonpää, *Ars longa...*, lk 150; R. A. Schultz, *Does Aesthetics Have Anything to Do with Art? – The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 1978, vol. 36 (4), lk 429–440.

35 I. A. Richards, *Principles of Literary Criticism*. London, New York: Routledge, 2002 [1924], lk 7–13; G. Dickie, *Beardsley's Phantom Aesthetic Experience*. – *The Journal of Philosophy* 1965, vol. 62 (5), lk 129–136.

36 J. A. Passmore, *The Dreariness of Aesthetics*. – *Mind* 1951, vol. 60, lk 329.

37 Vt N. Carroll, *Aesthetic Experience Revisited*. – *British Journal of Aesthetics* 2002, vol. 42 (2), lk 145–168.

38 J. Stolnitz, *Aesthetics and Philosophy of Art Criticism*. Vt ka B. Dziemidok, *Controversy about the Aesthetic Attitude: Does Aesthetic Attitude Condition Aesthetic Experience? – Possibility of the Aesthetic Experience*. Ed. M. H. Mitias. Dordrecht: Nijoff, 1986, lk 137–158.

Kas selline lähenemine on loogiline vassimine või mitte, kuid igatahes tundub niisugune esteetiline hoiaku õigustamine kuidagi teoreetiline ja „otsitud”. Eelkõige on aga selline õigustamine vähemotiveeriv, sest jätab seletamata, miks üks inimene peaks esteetilist kogemust ihaldama. Esteetilise kogemuse episteemilist väärtust on sageli üles kiidetud, ent nagu lähemal vaatlusel sagedasti selgub, tuginevad sellised käsitlused esteetilise kogemuse ja kunstikogemuse kahetsusväärsele samastamisele, mis veenavad meid küll kunsti, ent mitte esteetilise kogemuse episteemilises väärtuses.³⁹ Pealgi, sellised aksioloogilised klišeed nagu „esteetisel kogemusel on iseväärtus”, „esteetiline kogemus on eesmärk iseneses” jms, tunduvad olevat esteetilise hoiaku motiveerimiseks liiga abstraktsed.

Sellisest olukorrast ei näe ma muud väljapääsu, kui et tuleks võtta tõsiselt neid positiivseid kaastähendusi, mis fraasi „esteetiline kogemus” igapäevast tarvitust näivad saatvat. Ehk siis, kas pole mitte nii, et kui keegi räägib, et ta sai esteetilise kogemuse, on enam kui kindel, et selline kogemus oli midagi meeldivat, naudingulist, või isegi mõnuküllast. Arvatavasti nõustuksid isegi askeetlikud puristid, et hoolimata naudingukahtlasest staatusest, teeb seesamune naudingulisus igatsuse esteetilise kogemuse järele vähemasti inimlikult mõistetavaks. Tõsi, esteetilise kogemuse ja naudinguloo loogilist sidet on küll kahtluse alla seatud⁴⁰ – nauding ei olevat esteetilise kogemuse tarvilik tingimus, sest esteetiline kogemus võib olla ka neutraalne või sootuks negatiivne, ent ma ei tea ühtegi esteetikut, kes soostuks väitma, et esteetilist kogemust ja naudingut seob üksnes vaid üliharv juhusuhe.

7. Hedoonika

Niisiis võime täie kindlusega esitleda esteetilise hoiaku hedonistlikku õigustajat, kes küsimusele „miks inimesed tahavad kontemplerida kunstiteost kontemplerimise enese pärast” vastaks loomulikult nii: „sellepärast et me saame sellest tegevusest heameelt, rahuldust, naudingut”.⁴¹ Briti filosoofi Roger Scrutoni järgi on aga objekti nautimise taotlus koguni esteetilise hoiaku üheks tarvilikuks tingimuseks.⁴² Kusjuures hiljem on ta lisanud, et nauding ja esteetiline hoiak on koguni nii intiimselt seotud, et me ei mõistaks inimest, kes väidab, et ta on tihti seda hoiakut kogenud, kuid pole seda siiski nautinud. Ilmselt peavad hedonistlikest kaalutlusest lugu paljud esteedid, kes (vähemasti levinud kujutluse järgi) oma ülipeene esteetilise naudingumeele tõttu on kõikvõimalike naudingute hulgast võimelised eristama erilist liiki naudinguid, esteetilisi naudinguid.

Nüüd võiks keegi muidugi küsida, kas hedooniline õigustamine ei too jällegi sisse kahtlast psühholoogilist nähtust nimega „esteetiline nauding”, ühes tungiva

39 Vt S. Bergmann, *An Epistemological Justification for Aesthetic Experience*. – *Journal of Aesthetic Education* 1993, vol. 27 (2), lk 107–112; D. Kerdeman, *Aesthetic Experience and Education: Themes and Questions*. – *Journal of Aesthetic Education* 2005, vol. 39 (2), lk 88–96.

40 Vt N. Carroll, *Enjoyment, Indifference, and Aesthetic Experience: Comments for Robert Stecker*. – *British Journal of Aesthetics* 2001, vol. 41 (1), lk 83.

41 N. Wolterstorff, *Art in Action: Toward a Christian Aesthetic*. Carlisle: Solway, 1997 [1980], lk 37–38.

42 R. Scruton, *Art and Imagination: A Study in the Philosophy of Mind*. London: Methuen, 1974; R. Scruton, *The Aesthetics of Architecture*. London: Methuen, 1979, lk 112.

vajadusega eristada seda muudest, mitteestetiilistest naudingutest. Sest kuigi esteetika ajalugu teab mitmeid vapraid katseid eristada spetsiifiliselt *esteetilise* naudingu markereid,⁴³ on see paljude arvates sama tulutu ettevõtmine kui müütilise esteetilise kogemuse introspektiivne tuvastamine, millest kõnelesime eespool.⁴⁴ Mõnikord on koguni sarkastiliselt väidetud, et arvatavasti kaldub esteetilise emotsiooni (tunde, naudingut vms) kogemise võime olema pöördvõrdeline võimega kogeda muid, igapäevaseid emotsioone.⁴⁵

Aga isegi kui esteetilise naudingut „avastamine” on tulutu ettevõtmine, pangem siiski tähele, et esteetilise hoiaku hedooniline õigustamine ei pea tingimata postuleerima (ega eeldama) erilise naudinguliigi, nn esteetilise naudingut olemasolu, vähemasti mitte psühholoogilise seisundi mõttes. Nagu ka paljude muude naudingute puhul huvitab meid lõppude lõpuks lihtsalt nauding, mitte aga see, kas ja kuidas saab seda naudingut eristada teistest, mitteestetiilistest naudingutest. Ja kuna teatavasti on naudingut (ja ka ilu) analüüsimine üldse delikaatne asi, võib keegi ka lihtsalt karta, et „naudingut või ilu analüüsimine hävitab selle”.⁴⁶

Viimase aja uurimused psühholoogias ja filosoofias on kinnitanud, et inimesed võivad oma maitsete, meeldimiste, naudingute loomuse ja põhjuste suhtes üsna ekslikud olla.⁴⁷ Ent nii nagu skepsis esteetilise kogemuse tuvastamise suhtes, pole fallibilism naudingut (tegelike) allikate suhtes esteetilise hoiaku hedoonilise õigustamise kõrval lükkamiseks piisav. Tõelised hedonistid suudavad kindlasti tuvastada, kas nauding tuleneb esteetilise hoiaku konkreetsest objektist (kuigi esteetilise hoiaku teoreetikud ei eita, et mõned objektid on naudinguküllasemad kui teised) või üksnes esteetilise hoiaku sissevõtmise faktist. Ta võib mõista, et naudingut võib esile kutsuda nii asjade olemuse ja tegelike olemisviiside avastamisrõõm (ehk nii nagu see oli episteemilise õigustuse juures)⁴⁸ kui ka see, et vabastatakse end argieluliste valude maailmast – nii nagu see toimus sotsiaal-bioloogilise õigustuse puhul, kus esteetilise hoiak funktsioneeris ebameeldivate tähenduste blokeerijana. Ent hämarus või määratlematus naudingut tõelise allika suhtes ei tee tema õigustust veel mittehedooniliseks.

Muidugi, esteetilise hoiaku naudingusooviga õigustamine ei pruugi tähendada, et selline soov tingimata ka edukalt täide viiakse, sest naudingut võib pärssida või koguni takistada nii vähese potentsiaaliga esteetiline objekt kui ka esteetiline hoiakunõrkus, akraasia. Viimaks tuleb jälgida ju ka seda, et naudingusoov ei tungiks otseselt esteetilisse hoiakusse, sest, nagu hedonismi paradoks eetikas meile õpetas, otsene naudingutaotlus olla isennast õõnestav.⁴⁹ Nii võib liiga otsene naudingupüüdlus esteetilisele

43 Vt nt H. R. Marshall, *Pleasure, and Aesthetics*. New York: The Macmillan Company, 1894; M. C. Beardsley, *The Discrimination of Aesthetic Enjoyment*. – *British Journal of Aesthetics* 1963, vol. 3 (4), lk 291–300; C. J. Ducasse, *The Philosophy of Art*; J. Levinson, *The Pleasures of Aesthetics: Philosophical Essays*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1996, lk 3–10.

44 F. J. Coleman, *Is Aesthetic Pleasure a Myth?* – *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 1971, vol. 29 (3), lk 319–332.

45 Vt J. Kemp, *Generalization in the Philosophy of Art*. – *Philosophy* 1958, vol. 33, lk 147–157.

46 L. Mulvey, *Visuaalne nauding ja narratiivne kino*. – *Ariadne Lõng* 2003, nr 1/2, lk 193.

47 K. Melchionne, *On the Old Saw „I Know Nothing About Art but I Know What I Like”*. – *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 2010, vol. 68 (2), lk 131–141.

48 Schopenhaueri puhul on vastav küsimus selles, kas nauding tuleneb tahte välistamisest või tunnetuse objektist, s.t platoonilisest ideest. Vt P. Guyer, *Pleasure and Knowledge in Schopenhauer's Aesthetics*. – *Schopenhauer, Philosophy, and the Arts*. Ed. D. Jacqueline. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, lk 126.

49 H. Sidgwick, *The Methods of Ethics*. London: MacMillan, 1874, lk 133.

hoiakule kontseptuaalses mõttes saatuslikuks saada, sest soov vaadata objekti esteetilisest hoiakust lähtuvalt võib kergesti osutuda lihtsalt tooreks sooviks nautida objekti, millel pole esteetilise hoiakuga midagi pistmist⁵⁰ – esteetika ja hedoonika pole üks ja seesama.

8. Lõppsõnaks

Kuna antud artikkel tegeles hoiaku-sisese, mitte hoiakute-vahelise õigustamisega, ei tuleks seda võtta estetistliku üleskutsena hakata maailma suhtuma ainult või eelkõige esteetiliselt (koos tagamõttega loobuda maailma utilitaarsest, moraalsest jms suhtumisest). Loomulikult ei tuleks siinkohal visandatud esteetilise hoiaku õigustamise rida (episteemilise, sotsiaal-bioloogilise, moraalse, kunstilise, esteetilise, hedoonilise õigustuse näol) pidada ammendavaks ega lõplikuks – igaüks neist vääriks kindlasti ka omaette artiklimahus käsitlust. Kuigi selle essee eesmärgiks polnud teha kihutus-tööd mingi ühe õigustusviisi üleüldise eelistamise kasuks, kerkib lugeja ette täiesti loomulikult küsimus, kas nüüd, kui esteetilise hoiaku erinevad õigustusviisid on visandatud, ei võiks hakata arutlema selle üle, milline on „õigem” (elistatum, parem) esteetilise hoiaku õigustamine. Võib-olla jääb see mõne järgmise uurimise teemaks, ent tuleb siiski tõdeda, et selle küsimuse püstitamise mõttekuses filosoofilise esteetika raames polegi täit kindlust. Sest kui normatiivses mõttes lõhnaks soov määrata seda, mis kaalutlustel *peavad* inimesed esteetiliselt suhtuma, sedasorti dogmaatika järele, millest tuleks esteetilise vabaduse sfäär puhtana hoida, siis deskriptiivses mõttes võiks esteetik selle küsimuse südame rahuga hoopis sotsioloogile delegeerida, kes kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid meetodeid kasutades annaks *homo aestheticus*’e motiividehierarhiast märksa parema ettekujutuse.

50 S.t objekte võib ju ka nautida mitteesteetilistel viisidel.